

GÜLARƏ ABBASOVA
Azərbaycan Memarlıq
və İnşaat Universiteti
mus.abbaszada@mail.ru.

PARLAMENT TƏSİSATININ MAHİYYƏTİ

Açar sözlər: parlament, cəmiyyət, siyasi təşkil.

Ключевые слова: парламент, общество, политические организации.

Key words: parliament, society, political organization.

Parlamentin siyasi proseslərin idarə olunmasında, yerini və rolunu öyrənmək üçün ilk növbədə onun yaranması və inkişaf etməsi tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Nümayəndəli orqan olan parlamentin ilk rüşeymləri antik dövrdən başlanır. Antik dövrdə Yunanıstanda, Romada meydana gələn xalq yığıncaqları, aristokratik senat gələcəkdə parlamentin yaradılması yolunda ilk addımlar hesab oluna bilər. Bunu həm də nümayəndəli orqanın yaradılmasında birinci mərhələ adlandırmaq olar.

Parlamentin inkişafının ikinci mərhələsi orta əsrlər dövrünə təsadüf edir. XIII əsrdə ölkədə baş verən siyasi proseslərin təsiri altında İngiltərə kralı 1215-ci ildə "Azadlığın böyük xartiyası" ("Magna carta libertatum") adlı sənəd imzaladı. Həmin sənədə görə, ölkənin idarə olunması üçün baronlardan ibarət komitə yaradıldı. Sonrakı mərhələdə kral III Henrixlə baronlar arasında münaqişə yarandıqda, şəhər əhalisi və cəngavərlər baron komitəsini müdafiə etdi və kral 1265-ci ildə parlamenti çağırmağa məcbur oldu. Bu hadisə orta əsrlərdə nümayəndəli orqan olan parlamentin yaradılmasının başlanğıcı kimi tarixə düşdü. Böyük inkişaf yolu keçən İngiltərə parlamenti indiki mərhələdə güclü qanunverici orqana çevrilmişdir. Bunun arxasınca Fransada, İtaliyada, Almaniyada, İspaniyada və Avropanın bir sıra başqa ölkələrində parlament qurumları təşəkkül tapıb, formalaşmağa başladı. Avropa ölkələrində yaranmış parlamentlər ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə idi. Parlamentlərin yaranması Avropada tədricən demokratiyanın inkişafına da yol açır, əhalinin müxtəlif sosial qruplarını öz tərkibində birləşdirirdi. Məsələn, Fransada Baş Ştatlar rühaniləri, zədəganları və şəhər əhalisini təmsil edirdi.

Nəhayət, parlamentarizmin inkişafında yeni dövr seçkilərin keçirilməsi haqqında qanunların qəbul edilməsi, parlamentin siyasi sistemdə qanunverici orqana çevrilməsi ilə əlaqədardır. Parlamentlərin təşəkkül tapması və inkişafı dövlətlərin və xalqların tarixində böyük hadisə idi. Görkəmli tarixi şəxsiyyətlər, xalqı təmsil edən qabaqcıl adamlar parlamentlərin yaranmasını böyük tarixi hadisə hesab etmiş, cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafında onu mütərəqqi hadisə kimi qiymətləndirmişlər.

Z. Göyalp "Türkçülüynün əsasları" kitabında nümayəndəli orqanın cəmiyyət həyatında rolunu nəzərə çarpdıraraq yazmışdır: "Əski türklərdə hökəmranlıq elə aid idi. Kiçik ellərdə el bir millət məclisi yerində idi. Xalqın müqəddaratını bu məclis idarə edirdi. Xaqanlıqda isə millət məclisi mahiyyətini daşıyan qurultay vardı. Xaqanı seçən və taxtdan endirə bilən qurultay vardı"¹. [1, c.115].

Görkəmli yazıçı, publisist, siyasi xadim N.Nərimanov 1906-cı ildə "Həyat" qəzetində parlamentin mahiyyətini, onun demokratik prinsiplərə söykəndiyini açmağa çalışmış, Dumanın fəaliyyətini kəskin tənqid etmişdir. O, yazırdı ki, parlamentlə Dumanı heç də eyniləşdirmək olmaz. Bunlar tamamilə başqa-başqa şeylərdir... Parlament firəngcə "Realm" sözündən olub, mənası "söyləmək" deməkdir. Parlament, yəni söylənən yer, bir yer ki, orada hər nə dərdin, fikrin olsa, açıq söyləyə bilərsən. Fəqət "duma" sözü rus dilində "fikir" deməkdir. Yəni nəyin barəsində və nə tövr istəsən fikir etməyə ixtiyarın var, heç kəs mane olmaz. Lakin fikrinizdəki kimi dilinizə alsanız, dərinizə saman təpərlər.

Müasir dövrdə parlament cəmiyyətin sosial- siyasi həyatında fəaliyyət göstərən əsas siyasi quruma çevrilmişdir. Cəmiyyətin demokratikləşməsi, vətəndaş cəmiyyətinin və hüquqi dövlətin

yarınması parlamentin fəaliyyətindən getdikcə daha çox asılı olur.

Parlament nümayəndəli orqandır. Ayrı-ayrı ölkələrdə nümayəndəli orqanlar müxtəlif adlarla (milli məclis, konqres, xalq məclisi, seym, dövlət duması və.s.) adlansa da, dünya üzrə parlament anlayışı kimi qəbul edilmişdir. Müasir dövrdə parlamentlərin hüquqları getdikcə daha real məzmun kəsb edir. Bu onunla əlaqədardır ki, müasir parlament xalq nümayəndəliyinin ali orqanıdır və dövlətin ali orqanlarını seçir və təşkil edir. Bəzi ölkələrdə, yeni parlament tipli respublikalarda xüsusilə İsrail, Livan, Türkiyə, İtaliya və bir sıra başqa ölkələrdə parlament prezidenti seçir, hökuməti yaradır, konstitusiyayı qəbul edir, hökumətin bağladığı sazişləri ratifikasiya edir.

Bütün bunlarla yanaşı hər bir ölkədə konkret tarixi şəraitdən, iqtisadi, siyasi, mədəni inkişaf səviyyəsindən, tarixi ənənələrdən və milli xüsusiyyətlərdən asılı olaraq, parlamentlərin ümumi cəhətləri ilə yanaşı fərqli, spesifik cəhətləri də vardır.

Parlamentin digər siyasi qurumlardan üstünlüyü onun qanunverici, nümayəndəli, nəzarətədi orqan olmasında öz əksini tapır. Bu əlamətlər parlamentin hakimiyyət mənbəyi olduğunu bir daha sübut edir, onun hakimiyyətdə aparıcı rola malik olduğunu təsdiqləyir.

ABŞ prezidentli respublika olsa da, parlament onun fəaliyyətinə nəzarət edir. ABŞ parlamentini geniş tədqiq edən Aleksis de Tokvil yazmışdır: “Qanunvericilik hakimiyyəti tam müstəqildir, həm də nümayəndəli orqan olduğuna görə hakimiyyətin başlıca mənbəyidir”². [2, c.130]. Parlament ölkə vətəndaşları ilə daha sıx əlaqə saxlayaraq, ictimai şüura güclü təsir edir. Parlament öz iclaslarında müzakirə etdiyi məsələlər, verdiyi bəyanatlar vasitəsilə kütləvi ictimai şüura fəal təsir göstərə bilir. Tanınmış ABŞ politoloqu Ç.F.Endreyın yazmışdır: “Siyasi proseslərdə parlamentin və müstəqil məhkəmələrin rolu artır. Bürokratik elitəni qanunla seçilən vətəndaşlar əvəz edir”³. [3, c.201].

Parlamentin fəaliyyətində, qanun və qərarların uğurla qəbul olunmasında düzgün iş qaydasının seçilməsinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Dünya dövlətlərinin əksəriyyətində parlamentin başlıca iş qaydası sessiyaların keçirilməsidir. Sessiya palataların geniş iclaslarının çağrıldığı və daimi komissiyaların işlədiyi dövrdür. Türkiyə Respublikasının siyasi həyatında parlament mühüm yer tutur. M.K.Atatürk parlament idarəetmə sistemini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Böyük Millət Məclisində və Millət qarşısında xalqın işlərinin sərbəst müzakirəsi xoşniyyətli adamların və partiyaların şəxsi görüşlərini ortaya qoyaraq millətin yüksək mənfəətlərini aramaları mənim sevdiyim və tərəfdar olduğum bir sistemdir”.

Parlament hakimiyyətin müxtəlif qolları arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır. Əlbəttə, bu, Azərbaycanın Milli Məclisinə də aiddir. Lakin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarında icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanlarına konkret tapşırıqlar nəzərdə tutula bilməz.

Milli Məclis ölkənin daxili və xarici siyasi şəraitində baş verən dəyişiklikləri institutlanmış subyekt kimi əks etdirir. Milli Məclis komissiyalarının sədrələri, spiker öz statusuna və nüfuzuna uyğun olaraq, fəaliyyəti istiqamətləndirir, emosiyaların qarşısını alırlar.

Milli Məclisə rəhbərlik edən şəxslərin siyasi hadisələri düzgün qiymətləndirmək, proqnozlaşdırmaq, informasiya və məsləhətlər vermək qabiliyyəti parlamentin siyasi mühitinə güclü təsir edir. Parlament vasitəsilə hakimiyyət bölgüsünün qanunvericilik bazası yaradılır, çoxpartiyalı idarəetmə sistemi formalaşır, insanların milli, siyasi, vətəndaşlıq hüquqları və azadlıqları qorunur.

Parlament ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proseslərini hüquqi baza vasitəsilə tənzim edir. Qəbul edilən qanunlar vasitəsilə iqtisadi sahədə özünü göstərən kortəbii proseslərin qarşısı xeyli dərəcədə alınır. Qanunlardan başqa parlament normativ aktlar, təlimatlar, qərarlar və sərəncamlar qəbul edir. Bunlar da həmin proseslərin sosial-siyasi inkişafına kömək edir.

“Açıq Cəmiyyət İnstitutu”-nun “Ümumdövlət davranış etikası sistemləri.” adlı tövsiyə xarakterli kitabında müasir parlament haqqında irəli sürdüyü mülahizələr ciddi maraq doğurur: “Müasir parlament eyni zamanda həm keşikçi, həm idarə edən, həm də vəkildir. O, normal idarəetmə sistemlərinin təşkili və saxlanması işində də korrupsiyaya qarşı mübarizədə aparıcı rol oynayır. Öz rolunu müvəffəqiyyətlə idarə etmək üçün parlament təmiz adamlardan təşkil olunmalıdır. Əgər o yer pul, yaltaqlıq və kələklə ələ keçirilmiş fırıldaqçılar yığınağı olarsa, malik ola biləcəyi hörməti tezliklə əldən verər, səmərəli idarəetməni həyata keçirmək və korrupsiyanı azaltmaq, belə bir istəyi qalsa belə,

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

qabiliyyətini itirər.”⁴ [4, c.33].

Dövlət qurumu kimi formalaşan parlament bu gün cəmiyyətin sosial həyatının fəal iştirakçısına çevrilmişdir. Siyasi proseslərin iştirakçısı olan parlament ölkənin döyünən ürəyi adlanır. Parlament ölkənin siyasi həyatını, sosial-iqtisadi vəziyyətini, milli xüsusiyyətlərini, adət və ənənələrini, mədəniyyətini əks etdirir. Müasir dövrdə parlamentin cəmiyyətin siyasi həyatında yeri ölkənin Konstitusiyası tərəfindən müəyyən edilir. Yuxarıda deyilənlərə əsasən aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik: birincisi, parlament qanunlar vasitəsi ilə siyasi prosesləri tənzim edir, ikincisi, siyasi sistemin strukturları arasında əlaqə yaradır, üçüncüsü, xalqın suveren iradəsini həyata keçirir.

1. Z. Göyalp “Türkçülüyn əsasları” Bakı 1991.
2. Алексис Де Токвил Демократия в Америке «Вес Мир» М. 2000.
3. Ч.Ф.Эндрейн. Сравнительный анализ политический систем. М.2000.
4. “Ümumdövlət davranış etikası sistemləri.” açıq cəmiyyət institutu.” Bakı 2000.

АББАСОВА ГЮЛАРА АЛЕСКЕР КЫЗЫ

ПРИНЦИПИ ПАРЛАМЕНТСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ.

Millyi Medjlis Azərbaycan Respublikası vasitəsilə interparlamentar təşkilatların köməyi ilə ölkənin milli maraqlarını qoruyur, xüsusən də xarici siyasətdə dövlətin suverenliyini gücləndirməyə çalışır. Milli Medjlis Azərbaycan Respublikası vasitəsilə interparlamentar təşkilatların köməyi ilə ölkənin milli maraqlarını qoruyur, xüsusən də xarici siyasətdə dövlətin suverenliyini gücləndirməyə çalışır.

ABBASOVA GULARAH ALASGAR

ESSENCE OF THE PARLIAMENT INSTITUTION.

Millyi Majlis of the Azerbaijan Republic with the help of interparliamentary organizations defends all the national interests of the country, pays special attention to the intensivity and increasing of its own business ties. The steps, made by the parliament in the direction of the realization of national interests, takes main place in foreign policy of the country and serves the purpose of preserving the territorial integrity and the task of strengthening of the sovereignty of our country.

Rəyçilər: dos. Z.Q.Əsgərova, t.e.d. R.C.Süleymanov

«İctimai fənlər» kafedrasının 16 fevral 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 13)